

A liberális szabadságfelfogás zsákutcája

„A mi szabadságunknak a magánfüggetlenség békés élvezetében kell állnia.”⁽¹⁾ – véli a 19. század elején Benjamin Constant. A liberális filozófus megkülönbözteti a szabadság antik és modern felfogását. Az előbbi részvételt jelentett a közösségi döntéshozatalban, azaz pozitív és kollektív volt. Az utóbbi, amit modernnek nevez (értsd liberális), állami beavatkozástól mentes cselekvési területeket ajándékoz az egyénnek. Az ókori Athénban élő ifjú akkor érezte magát valóban szabadnak, amikor egy szép nap délelőttjén felsétált a Pnux dombra és a népgyűlésen szavazott a háborúról és békéről, vagy egy polgártárs bűnösségéről. Joga volt részt venni a közösséget érintő döntéshozatalban. Persze ne idealizáljuk túlzottan a városállam demokratikus működését, hisz minden közvetlensége ellenére igen szűk réteget illetett meg ez a szabadság. A nők, a nem athéni születésűek (metoikosz) és a rabszolgák ebből kimaradtak. Azaz a szabadság ugyan kollektív tevékenységben nyilvánult meg, de szelektált csoportban. Nem volt általános és egyenlő. Bár az is igaz, hogy ez az értékítélet csupán a mai ember igazságérzetének ítélete, nem pedig az ókorié.

A liberalizmus szabadsága ezzel szemben már individuális és az egyén autonómiában terjeszkedik. Lényege szerint: semmiféle közösség vagy hatalom nem avatkozhat be az egyén bizonyos cselekvési dimenziójába. A „békén hagyott ember” eszménye máig alapja a szabadelvű gondolkodásnak. A kérdés adja magát: melyek azok a magatartások és cselekvések, amelyek autonóm módon megilletik az egyént? A liberalizmus története voltaképp ennek a kérdésnek a megválaszolására is felfűzhető lenne. Azt azonban elmondhatjuk, hogy bővülő és folyamatosan politikai jogokká is váló mennyiségi fejlődésről beszélhetünk. A liberálisok pedig hisznek abban, hogy a mennyiségi fejlődés minőségi is. „A liberalizmus alapvetően jóváhagyja azokat az emberi vágyakat, melyek a materiális érdekekhez kötődnek”⁽²⁾, azaz minél több anyagi területen hagyjuk békén az embert, minél nagyobb és színesebb autonómiája lesz, annál boldogabbá is válik. Minő ábránd! Liberális illúzió.

A történeti hűség kedvéért: eme klasszikus kiindulási pont sokkal régebbi. Már a 17. században John Locke is részletezi a magántulajdon vagy a vallási szabadság esetében. Így nevezhetjük ezt pre-liberális gondolatnak is. Szerinte a polgári kormányzás célja a magántulajdon védelme, amibe senki sem avatkozhat be. Enélkül nem beszélhetünk semmilyen más szabadságról. A magántulajdon szabadsága minden más szabadságnak az alapja.⁽³⁾ Sőt, a reneszánsz és a reformáció idején is felbukkan már az egyén autonómiája – persze még kisebb határfokon lángol. Valójában az individualizmus ilyesfajta megnyilvánulásai végigkísérik történelmünket. A liberálisok által megfogalmazott változás kulcsa inkább abban rejlik, hogy szerintük, akár a közösséggel szemben is, az egyén felé billen a szabadság mérlege, míg azelőtt az előbbi élvezett előnyt. Úgy vélik, hogy mindent szabad, ami nem ütközik mások szabadságába és nincs tiltva, szemben az előttük megfogalmazott individualizmussal, mely szerint pontosan le kell fektetni, hogy mit szabad.

Az autonómia mai jelentése tehát az egyénhez köthető negatív szabadság értelmében születik meg, a „be nem avatkozásról” szól és a közösség lesz az áldozata. A kiindulópont: az individuum bizonyos gondolatainak, szándékainak és leginkább cselekvéseinek külső kényszerűtől független szabadsága. Negatív szabadság ez annyiban, hogy valamivel szemben fogalmazódik meg. A „békén hagyott ember” és annak a beavatkozástól védendő cselekvési területe a klasszikus liberalizmus eszménye és mainak is alapja.

A klasszikusok által használt negatív szabadság fogalom modern kifejtése és pontosítása Isaiah Berlin nevéhez fűződik. 1958-ban, Oxfordban megtartott előadásában, melyet később világszerte publikáltak, élesen szétválasztja a pozitív és negatív szabadságot. Az utóbbi a liberálisok által eszményített autonómia alapja. A „szabadság valamitől”, szemben a „szabadság valamire” pozitív értelmével. Az autonómiával kapcsolatban így fogalmaz: „A szabadság negatív értelme benne foglalta-

¹ Constant: *Régiek és modernnek szabadsága* (Bp. 1997, 246.old.)

² Molnár Tamás: *Liberális hegemonia* (Bp. 2001, 27.old.)

³ Locke: *Értekezés a polgári kormányzásról* (Bp. 1986)

tik a következő kérdésre adott válaszbán: Mekkora az a terület, amelyen belül a szubjektum – egy személy vagy személyek csoportja – számára megengedett vagy megengedhető, hogy megtegye, amit megtenni képes, vagy olyan legyen, amilyen lenni tud, más személyek közbeavatkozása nélkül?”⁽⁴⁾

Tehát a klasszikus és a 20. századi liberálisok által megfogalmazott autonómia alapja egyaránt a negatív szabadságban keresendő. Abban a független dimenzióban, melyben az egyén kényszer nélkül mozog. De a Berlin által feltett kérdés kritikusan tovább kérdezhető: „Mekkora ez a kényszermentes terület?” „Mit sorolunk az egyén független cselekvései közé?” „Mi az, amit valaki szabadon, minden külső (egyéni, közösségi, állami) kényszer nélkül megtehet?” És végül: „Ki mondja meg, hogy mi található az autonómiában?” Valójában a liberalizmus ezzel kapcsolatban változott a legtöbbet a klasszikus és a 20. századi megnyilvánulásai között. Mondhatni egyre nagyobb területet határozott meg autonómiaként, egyre több cselekvést és attitűdöt ruházott fel a negatív szabadság jogával. Tette azt önkényesen, kizárólagosságot hirdetve.

A legfontosabb kérdés azonban megválaszolatlanul maradt: mikor sértjük meg mások érdekeit? Hol az a pont (a gyilkosság, lopás, erőszak és más egyértelmű cselekvéseket elfogadva), ahol kár éri a másikat? Ha következetes állatvédőként vegetáriánus vagyok, de a szomszédom nem, mondhatom-e, hogy sérti a jóérzéshez kapcsolódó jogaimat? Ha a másik szomszédom hangosan műveli a homoszexuális életét a hálószobájában, ami áthallatszik, mondhatom-e, hogy sérti a gyermekem egészséges fejlődéséhez való jogát? Ha rászólok, mondhatja-e, hogy én sértem meg az ő magánéleltszentségének jogát? Ha a harmadik szomszédom pedig egy ósdi Trabanttal köröz az udvarán, aminek nincs meg a környezeti előírás szerinti engedélye (de nem megy ki az utcára, otthon meg azt csinál, amit akar) és szennyezi az én udvarom levegőjét is, akkor mondhatom-e, hogy sérült az egészséges környezethez való jogom? Ha történelmi távlatokba is példákat keresünk, még inkább zavarba jövünk. A társadalom változásával módosulnak ezek a válaszok is. Minden kor megadja a sajátját. Ez relativizmushoz és szubjektivizmushoz vezet. Ezt persze a liberálisok készséggel el is fogadják, azonban ez igen komoly kritikai kérdéseket vet fel. Hol van az egymással szemben álló egyéni jogok között a demarkációs vonal? Mely cselekvéseknek adunk elsőbbséget? Ki húzza meg a határt és dönti el, melyik cselekvés a fontosabb az egyén szabadsága szempontjából? A liberálisok?

Érdekes a válaszok előtt kitérni arra a kérdésre, hogy a liberálisok mit gondolnak a közösségnek való ártásról. Joel Feinberg a 20. század végén nemcsak az egyénhez köthető károkozás korlátairól beszél, hanem bevezeti a közkár esetét is.⁽⁵⁾ Ennek két típusát említi. Az első példája a kútmérgezés. Itt a cselekedet nem egy meghatározott személynek okoz kárt, hanem több potenciális áldozatot sodor veszélybe. Azért közkár, mert a szóban forgó cselekedet bárkinek okozhat kárt. Viszont itt a közösség megint pusztán bizonyos egyének csoportja. Ennyiben a köz fogalma individuális marad. A másik esetben azért beszélünk közkárról, mert vannak olyan közjavak, mint például a társadalmi béke, amelyek univerzálisak, azaz valamennyi embert érintenek. De Feinberg itt is az egyes ember káráról beszél, csak éppen kiterjeszti azt az összesre. Hisz a béke megszegése is ténylegesen az egyén kárában értelmezhető. Tehát elmondható, hogy a liberalizmus modern képviselői, amikor közösségről beszélnek, valójában a jót, a rosszat, a kárt vagy a hasznot, minden esetben csupán az egyénhez kötik. Annak lehetőséget elutasítják, miszerint a közösséget kollektív módon is kár érheti.

Mindezekből kitűnik a modern liberalizmus szélsőségesen individualista álláspontja. A közösség számára csupán egyes atomizált emberek valamiféle közös magatartása, vagy véletlenül egybeeső preferenciájuk szerinti összerendeződése. Így jogokkal sem illetik a közösségeket. Sem a családot, sem a nemzetet, sem bármiféle hitből fakadó társulást. De korlátokat is csupán a közösséget alkotó individuumok kárából kiindulva határoznak meg. Ez a szélsőséges individualizálás a liberalizmus egyik legnagyobb történelmi bűne. Erkölcsei szempontból, az emberre nézve. Tévedés ne essék: nem a szabadság szükséges voltát támadom, hanem a végtelenített és kizárólagosan individualista módját. A túlzás szélsőségének bűnét. Mert emiatt, a boldogságot és a jót kergetve, egy bizonytalan területre érkezik meg a posztmodern ember. Ahol végső soron a közösségben megélt biztonságából eredő boldogságát veszti el. A liberálisok szabadságfelfogásának köszönhetően.

Szakirodalom:

- Berlin: Négy esszé a szabadságról (Bp. 1990)
- Joel Feinberg: The Moral Limits of Criminal Law I. (Oxford 1986)
- Constant: Régiek és modernek szabadsága (Bp. 1997)
- Molnár Tamás: Liberális hegemonia (Bp. 2001)
- Locke: Értekezés a polgári kormányzásról (Bp. 1986)

⁴ Berlin: Négy esszé a szabadságról (Bp. 1990, 341-342.old.)

⁵ Joel Feinberg: The Moral Limits of Criminal Law I. (Oxford 1986, 223.old)